

Gezonde relaties, beter voor Zwolle

Visiebeschrijving en benadering voor het de-escaleren bij relatieconflicten en ondersteunen van duurzame relaties die complexe scheidingen kunnen voorkomen

Els Bos-de Groot MSc
Viaa, Centrum voor Samenlevingsvraagstukken

GEZONDE RELATIES, BETER VOOR ZWOLLE

Visiebeschrijving en benadering voor het de-escaleren bij relatieconflicten en ondersteunen van duurzame relaties die complexe scheidingen kunnen voorkomen

Els Bos-de Groot MSc, onderzoeker
Dr. Ir. M. Jager-Vreugdenhil, lector Werkplaats Sociaal Domein
Centrum voor Samenlevingsvraagstukken Viaa Zwolle

De geraadpleegde deskundigen: Annelies Schrieken, Ellen Aptroot en Tineke van den Berg
In samenwerking met: Werkgroep Duurzame Relaties Zwolle, Sita Faber-Raap, Geraldine IJzerman (opdrachtgever)

In overleg en bespreking met: vFAS-advocaten Zwolle, Sociaal Wijkteammedewerkers, jeugdgezondheidszorg, onderwijs, mediators en professionals uit het preventieve en specialistische jeugddomein van Zwolle

Oktober 2019

Gezonde relaties, beter voor Zwolle

Visiebeschrijving en benadering voor het de-escaleren bij relatieconflicten en ondersteunen van duurzame relaties die complexe scheidingen kunnen voorkomen

In opdracht van Gemeente Zwolle, mevr. G.G. IJzerman
Uitgevoerd door Els Bos-de Groot

Oktober 2019

Afbeelding omslag: Nadine Verhoek

Viaa
Postbus 10030
8000 GA ZWOLLE
038 - 425 55 42

Dit werk valt onder een [Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal-licentie](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Inhoud

SAMENVATTING	5
ABSTRACT	7
HOOFDSTUK 1 AANLEIDING TOT DE WERKGROEP ‘GEZONDE RELATIES, BETER VOOR ZWOLLE’	9
HOOFDSTUK 2 DOELGROEP EN DOELSTELLING VAN DE VISIE-OMSCHRIJVING TEN BEHOEVE VAN ‘GEZONDE RELATIES, BETER VOOR ZWOLLE’	11
HOOFDSTUK 3 PROCES VAN VISIE-OMSCHRIJVING EN AANPAK ONDERZOEK.....	13
3.1 PROCES VAN VISIE-OMSCHRIJVING	13
3.2 AANPAK ONDERZOEK	13
3.2.1 <i>Ontwikkelonderzoek</i>	13
3.2.2 <i>Setting en deelnemers</i>	13
3.2.3 <i>Benadering en werving: de procedure</i>	14
3.2.4 <i>Dataverzameling en interviewgids</i>	14
3.2.5 <i>Data-analyse</i>	14
3.2.6 <i>Betrouwbaarheid en validiteit</i>	14
HOOFDSTUK 4 LITERATUURVERKENNING.....	17
4.1 DUURZAME RELATIES	17
4.2 PROBLEMEN IN RELATIES.....	18
4.3 DE OVERWEGING VAN SCHEIDEN	18
4.4 SCHEIDING EN DE GEVOLGEN	18
4.5 SCHEIDING EN VERLIES.....	19
4.6 HET BELANG VAN GOEDE RELATIES EN NETWERK	19
4.7 ROUW EN VIJANDIGHEID	19
4.8 DE ZUIGKRACHT VAN CHRONISCHE RUZIE EN CONFLICTEN TUSSEN OUDERS	20
4.9 UIT DE STRIJDSPIRAAL STAPPEN	20
4.10 NIEUW SAMENGESTELDE GEZINNEN	21
4.11 DE TAKEN VOOR KINDEREN NA SCHEIDING VAN DE OUDERS	21
4.12 DE MOGELIJKHEID VAN PROFESSIONALISERING IN LEERGEMEENSCHAPPEN.....	22
4.13 CONCLUSIE NAAR AANLEIDING VAN DE LITERATUUR VOOR HET ZWOLS MODEL	23
HOOFDSTUK 5 ONDERZOEKSRESULTATEN.....	25
5.1 RESULTATEN VANUIT INTERVIEWS MET SPECIALISTEN	25
5.1.1 <i>Gezonde relaties bevorderen</i>	25
5.1.2 <i>Vaardigheden van de professional ten behoeve van bevorderen duurzame relaties</i>	28
5.1.3 <i>Scheiden zonder schade</i>	28

5.1.4 Kind positie en de strijd van ouders.....	29
5.1.5 Wat vraagt het van professionals ten aanzien van het omgaan met de strijd?.....	30
5.2 VERSLAG UIT DE BIJEENKOMSTEN (FOCUSGROEPEN) MET VERSCHILLENDE PROFESSIONALS OVER DE VISIE-OMSCHRIJVING	30
HOOFDSTUK 6 VISIEBESCHRIJVING.....	33
HOOFDSTUK 7 VERGELIJKING MET ANDERE INITIATIEVEN.....	35
HOOFDSTUK 8 CONCLUSIE	37
8.1 CONCLUSIE TEN AANZIEN VAN DE DOELSTELLING EN VRAAGSTELLING VAN HET PROJECT	37
8.2 EVALUATIE VAN HET ONDERZOEK.....	38
8.3 AANBEVELINGEN	38
BRONNEN.....	39

Samenvatting

Dit document presenteert de metavisie 'Gezonde relaties, beter voor Zwolle' ontwikkeld door en voor professionals in Zwolle, op basis van een gezamenlijke visie en werkwijze die het 'Zwols model' wordt genoemd. Deze relationeel-systemische metavisie is ontworpen door een werkgroep en ondersteund met ontwikkelonderzoek. De metavisie wordt gedeeld met alle betrokken professionals rondom het bevorderen van duurzame relaties en scheiden zonder schade. De focus van het Zwols model ligt op een preventieve, gezamenlijke gerichtheid van professionals en het brede netwerk van betrokkenen op duurzame relaties

en de-escaleren. De geformuleerde metavisie is gebaseerd op interviews die gehouden zijn bij ervaren relatietherapeuten en scheidingsdeskundigen en is vervolgens door professionals in focusgroepen onderschreven. Het unieke van dit Zwolse model is de reflectie en samenwerking die het van professionals vraagt om de metavisie inhoud te gaan geven in de complexe praktijk. Door het samen uitwerken van de visie in leergemeenschappen is het versterkt mogelijk om te bewegen naar gezonde relaties.

Abstract

This document presents the metavision 'Healthy relations, better for Zwolle' developed by and for professionals in Zwolle, based on a common vision and working method called the 'Zwolle model'. This relational-systemic metavision was designed by a working group and supported by development research. The metavision is shared with all professionals involved in promoting sustainable relationships and separating without damage. The focus of the Zwolle model is on a preventive, joint focus of professionals and the broad network of stakeholders on

sustainable relationships and de-escalation. The metavision is based on interviews with experienced relationship therapists and divorce experts and was subsequently endorsed by other professionals in focus groups. The uniqueness of this model in Zwolle is the reflection and cooperation that it requires from professionals to give substance to the metavision in complex practice. By working out the vision together in learning communities, it is strengthened to be able to move towards healthy relationships.

Hoofdstuk 1 Aanleiding tot de werkgroep ‘Gezonde relaties, beter voor Zwolle’

Sinds geruime tijd worden er in Zwolle verschillende vormen van hulp aangeboden aan mensen met relatieproblemen en complexe scheidingsproblematiek. Dat de maatschappelijke urgentie hiertoe hoog is, is bekend: Jaarlijks scheiden ongeveer een derde van de gehuwden en krijgen ongeveer zeventigduizend thuiswonende kinderen (van wie bijna zestigduizend minderjarigen en ruim tienduizend meerderjarigen) te maken met de scheiding van hun ouders. Een derde van deze kinderen ondervindt matige tot ernstige problemen naar aanleiding van de scheiding van hun ouders (NJI, 2018).

Landelijk is er een Agenda voor Actie ontwikkeld, waarin bij de vele benaderingen en methoden die er zijn rond het begeleiden van complexe scheidingen, gezocht is naar gemeenschappelijkheid in het verminderen van de problematiek. De commissie Rouvoet geeft aan dat het niet alleen gaat om goede benaderingen te vinden die helpend zijn bij scheiding, maar dat het ook gaat om een metavisie en houding, een draagvlak en commitment voor de richting van scheiden zonder schade (Rouvoet, 2018).

In 2015 is er in Zwolle met behulp van onderzoek door hogeschool Windesheim een project gestart ‘Met elkaar, uit elkaar’, over ouders die in een ingewikkelde scheiding het belang van hun kinderen uit het oog verliezen. Uit het onderzoek blijkt onder meer dat interventies als ‘Kinderen uit de knel’, ‘Jes! Het Zwolse brugproject’ en ‘Ouderschap blijft’ zinvolle methoden zijn. Ook werden er vanuit het onderzoek een aantal aanbevelingen gedaan, zoals het ontwikkelen van een gezamenlijke visie en uitgangspunten die uitgedragen kunnen worden (Met elkaar, uit elkaar, 2016). In maart 2017 is er naar aanleiding van het project een slotcongres georganiseerd. Geraldine IJerman, Teammanager van het SWT Zwolle met aandachtsgebied Jeugd, was als projectleider betrokken bij ‘Met elkaar, uit elkaar’ om mee te denken in een de-escalerende visie ten aanzien van scheidingsproblematiek, van waaruit zij tevens

sinds 2017 in gesprek was met de gemeenteraad over een de-escalerend ‘Zwolse model’. Hierbij heeft zij professionals afkomstig uit het onderwijs, schoolmaatschappelijk werk en kiescoaches uitgenodigd mee te denken. Daarnaast heeft zij deskundigen uit Zwolle gevraagd een bijdrage te leveren aan dit ‘Zwolse model’, te weten: Annelies Schrieken (relatie- en gezinstherapeut en hoofddopleider systeemtherapie), Ellen Aptroot (psychotherapeut en relatie- en gezinstherapeut, adviseur en consultant) en Tineke van den Berg (GZ-psycholoog kind en jeugd, orthopedagoog-generalist en deskundige op het gebied van scheidingsproblematiek). In de loop van 2018 is er door deze Werkgroep ‘Duurzame relaties’ onder leiding van Geraldine IJerman het initiatief genomen om in samenwerking met de gemeente en verschillende (politieke, hulpverlenende en ervaringsdeskundige) aanjagers aandacht te vragen voor een helpende metavisie en benadering die ondersteunend is aan duurzame relaties en die complexe scheiding helpt voorkomen. Vanuit de werkgroep wil men dus nog een stap verder gaan dan alleen het beperken van schade bij scheiding.

Het bevorderen van duurzame relaties is een doelstelling die kan helpen zoveel mogelijk complexe scheidingen te voorkomen. Partners kunnen leren (opnieuw) zin te geven aan de basisrelatie van het partner- en ouderschap door (opnieuw) te leren wat het is om intieme relaties aan te gaan en te onderhouden. De ervaring leert dat het effect van de komst van een kind op het ouderschap enorm is, maar dat hier in de praktijk te weinig aandacht voor is en dat er tegelijkertijd veel van gezinnen verwacht wordt.

De vragen die dit oproept zijn: wat is er nodig voor preventie van een relatiebreuk en hoe voorkomen we dat relaties onder druk komen te staan als er kinderen komen? (IJerman, 2017). Aandacht voor een gezonde relatie is al van belang voordat er kinderen komen. Kinderen hebben beide ouders nodig, waarop zij altijd kunnen bouwen. Dat

kan beter als ouders een gezonde relatie hebben. Het kunnen aangaan en onderhouden van relaties vraagt kennis en vaardigheden op het gebied van langdurige verbindingen. Door vroegtijdig te werken aan duurzame relaties, kunnen problemen in de vorm van complexe scheidingen worden voorkomen (Schmid, 2011 en Rodenburg & van der Maarel, 2016). Dezelfde kennis die mensen helpt om duurzame relaties te ontwikkelen en zich

aan elkaar te verbinden, kan partners ook helpen zich weer te ontvlechten van elkaar tot een constructieve scheiding als dat nodig is. In het omgaan met complexe scheiding gaat het volgens de werkgroep vooral ook om een herkenbare gerichtheid op de-escalatie van strijd samen met alle betrokken hulpverleners of andere samenwerkingspartners, zoals uitgedragen in het Zwols model (Schrieken, 2018).

Hoofdstuk 2 Doelgroep en doelstelling van de visie-omschrijving ten behoeve van ‘Gezonde relaties, beter voor Zwolle’

Op basis van de oriëntatie van de werkgroep is door Geraldine IJzerman, teammanager SWT Zwolle, de volgende opdracht geformuleerd aan de onderzoeker van de Programmalijn Jeugd WSD van het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken van Hogeschool Viaa:

Hoe kan de Zwolse visie (gericht op de-escalerend werken en het versterken van partnerrelaties) geladen worden met deskundigheid waar het brede veld van hulpverlening en ondersteuning mee kan werken, en waarmee deze visie als basis kan dienen voor de inrichting van het veld en kennis van ervaringsdeskundigheid een plek krijgt?

De doelstelling van het project van visiebeschrijving is: Het begeleiden naar gezondere relaties in Zwolle met behulp van een de-escalerende visie.

Onderzoeksvraag: Hoe kan de Zwolse visie ten aanzien van ‘Gezonde relaties, beter voor Zwolle’ geladen worden met deskundigheid waar het brede veld van hulpverlening en ondersteuning mee kan werken?

De doelgroep is een brede vertegenwoordiging van professionals die zich bezighouden met relatieproblematiek, echtscheiding, complexe scheidingen en kinderen in (complexe) scheidingen: vFAS-advocaten, hulpverleners vanuit gespecialiseerde jeugdhulp en vanuit de gemeente; Sociaal WijkTeams (SWT), mediators, onderwijs, huisartsen, onderzoekers, gemeenteraad, ervaringsdeskundigen en participatieraad en het betrokken netwerk.

Hoofdstuk 3 Proces van visie-omschrijving en aanpak onderzoek

3.1 Proces van visie-omschrijving

Voorafgaand aan de visie-omschrijving heeft in Zwolle een proces plaatsgevonden waarin het belang van een visie-omschrijving steeds duidelijker werd, die deels in de aanleiding voor het onderzoek beschreven is. Daarnaast hebben zich een aantal ontwikkelingen voorgedaan die dit belang verder onderstreepden. In deze bespreking is ter inleiding stilgestaan bij de context van het ontwerpen van de visie en het belang om dit met elkaar te formuleren en uit te werken:

1. Netwerk ontstaan vanuit de pilot ‘Met elkaar, uit elkaar’, waarin de Zwolse wijk Stadshagen een pilotwijk was om te komen tot een samenhangende aanpak in de begeleiding van echtscheidingsproblematiek. In 2017 was de uitkomst dat het van belang is een gezamenlijke visie te ontwikkelen.
2. Het ter ziele gaan van het echtscheidingsprekeuur in 2016/2017.
3. Een oproep van de Zwolse Gemeenteraad om te komen tot een duurzame aanpak rondom echtscheidingen en te werken aan preventie hiervan. Dit heeft geleid tot een ambitie ‘Betere liefdesrelaties, beter voor Zwolle’. De vraag *hoe dan* is het gezamenlijke vraagstuk.
4. Het coalitieakkoord 2018-2022 waarin de volgende ambitie is opgenomen: “We werken aan een Zwolse aanpak om preventief complexe scheidingen tegen te gaan en daarmee de instroom in jeugdhulp te beperken.”
5. Het rapport ‘Scheiden zonder schade’ van André Rouvoet met actie-agenda.
6. Het multidisciplinair overleg echtscheidingen is een Zwols netwerk van specialistische professionals, inclusief de professionals vanuit het SWT, vFAS-advocaten en mediators.

3.2 Aanpak onderzoek

3.2.1 Ontwikkelonderzoek

Voor de aanpak van dit onderzoek is gekozen voor het zogenaamd ‘Ontwikkelonderzoek’. Bij ontwikkelonderzoek gaat het om de kwalitatieve verbetering van een praktijksituatie, waarbij tijdens het onderzoek systematisch nieuwe ontwerpproducten (in het project de nieuwe visie) worden geïmplementeerd en geëvalueerd.

3.2.2 Setting en deelnemers

In het onderzoek is sprake van een brede setting van professionals die betrokken zijn bij de onderwerpen ‘duurzame relaties’ en ‘scheiden zonder schade’.

Hoewel bij aanvang en tijdens het onderzoeksproces het belang van de betrokkenheid van het netwerk, ervaringsdeskundigen en betrokkenen rondom relaties en scheiding herhaaldelijk benoemd is, is onder tijdsdruk voorrang gegeven aan het samen visie-ontwikkelen met de betrokken professionals in Zwolle rondom het thema. De participatieraad heeft op basis van ervaringsdeskundigheid hierbij een eigen proces gelopen. In het vervolgproces met de professionals is het de bedoeling de ervaringsdeskundigheid nadrukkelijker te benutten.

Deelnemers aan het onderzoek zijn: de werkgroep en een externe deskundige op het gebied van duurzame relaties en scheiden zonder schade, vervolgens vertegenwoordigers van de betrokken vFAS-advocaten in Zwolle, scheidingsmediators, Raad voor de Kinderbescherming, Gemeente, Afdeling Maatschappelijke ontwikkeling, Gespecialiseerde Jeugdhulp (TRIAS), jeugd- en gezinswerkers uit Sociaal Wijkteam (o.a. werkzaam in de ondersteuningsteams op school en bij de huisartsen, onderwijs, verloskundigen en jeugdgezondheidszorg). Ook is de visie voorgelegd aan vertegenwoordigers uit een aantal

politieke partijen in Zwolle in een speciale Raadsvergadering.

3.2.3 Benadering en werving: de procedure

De procedure is in overleg binnen de werkgroep en met de betrokken instellingen en personen tot stand gekomen. Er is gekeken aan welke groep de visie eerst zou worden voorgelegd. Hierbij is prioriteit gegeven aan een bestaand netwerk met de Zwolse vFAS-advocaten samen met gespecialiseerde jeugdhulp en andere specialisten, waarin reeds gewerkt is aan de-escaleren.

3.2.4 Dataverzameling en interviewgids

De data voor het ontwikkelen en uitwerken van een Zwolse metavisie op het gebied van duurzame relaties en scheiden zonder schade zijn opgehaald middels drie open interviews met deskundigen op dit gebied in Zwolle, te weten:

- Annelies Schrieken, systeemtherapeut, hoofdopleider en supervisor Systeemtherapie Swolsche School
- Ellen Aptroot, systeemtherapeut en psychotherapeut, supervisor
- Tineke van den Berg, GZ-psycholoog

De interviews duurden gemiddeld anderhalf uur en hadden het karakter van een diepte-interview. Een diepte-interview is een dialoog tussen bedreven interviewer en een geïnterviewde, met als doel rijk en gedetailleerd materiaal op te halen dat gebruikt kan worden voor analyses (Frechtling en Sharp, 1997). In diepte-interviews volgt de interviewer geen vaste vorm, maar moedigt vrije en open responses aan, met een beperkte set vragen (Bos-de Groot, 2018/Kummar, 2014). In de diepte-interviews voor dit onderzoek zijn de respondenten gevraagd naar percepties, kennis, ervaringen en opvattingen ten aanzien van duurzame relaties en scheiden zonder schade. Er is gestart met een brede open vraag over wat men als belangrijke uitgangspunten ziet voor duurzame relaties en het scheiden zonder schade.

3.2.5 Data-analyse

De interviews zijn opgenomen op band en letterlijk getranscribeerd. Hieruit zijn een aantal terugkerende elementen gedestilleerd en besproken in de werkgroep, als membercheck. Op basis van deze bespreking is een visie samengesteld die vervolgens is voorgelegd aan een netwerk van professionals dat zich reeds expliciet met dit thema bezighield. In deze bespreking kwam de wens naar voren om de visie voor te leggen aan een brede groep Zwolse professionals. Ook werd de visie besproken in een Zwolse Raadsvergadering met vertegenwoordigers van enkele politieke partijen.

Vervolgens zijn de fragmenten uit de interviews als onderzoeksresultaten weergegeven, eveneens een korte weergave van de reacties uit de bijeenkomsten (focusgroepen).

3.2.6 Betrouwbaarheid en validiteit

De vijf criteria van betrouwbaarheid van Guba & Lincoln (Patton, 2015, 1985) zijn hierbij van toepassing. Zie tabel 1 voor de specifieke strategieën die door de onderzoeker zijn gebruikt.

Geloofwaardigheid	
<i>Member check</i>	De onderzoeker heeft gebruik gemaakt van diepte-interviews. Er is gebruik gemaakt van de uitkomsten uit de eerste bevindingen voor de twee bijeenkomsten met professionals (focusgroepen), waarbij zij de gelegenheid hadden om op de omschreven visie te reageren.
Methode-triangulatie	De onderzoeker heeft gebruik gemaakt van verschillende kwalitatieve methodieken van onderzoek: diepte-interviews, deskresearch, documentenanalyse en focusgroep.
Databron-triangulatie	De onderzoeker heeft data verzameld vanuit verschillende bronnen (dat wil zeggen deelnemers); 3 specialisten en 25 deelnemers.
Onderzoekers-triangulatie	Meerdere onderzoekers zijn (superviserend) betrokken in de verschillende fasen van het onderzoek, specifiek de lector van het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken.
Peer debriefing	De onderzoeker heeft wetenschappelijke zaken en alles omtrent de organisatie van het onderzoek op regelmatige basis besproken in de werkgroep en studiegroep.
Verplaatsbaarheid	
Thick description	De onderzoeker geeft 'thick description' (een rijke beschrijving) van de context van het ontwikkelonderzoek en gebruikt veel fragmenten uit de interviews ter illustratie in haar onderzoeksverslag.
Dependability & confirmability	
Audit trail	De opnamen van de interviews en focusgroep op band en de transcribering hiervan op papier geven inzage in de navolgbaarheid van het onderzoek.
Transferibiliteit	
Verplaatsen van uitkomsten	De onderzoeker geeft in de evaluatie (8.2) aan in hoeverre de uitkomsten ten dienste kunnen zijn van lezers die de uitkomsten van het ontwikkelonderzoek willen verplaatsen naar andere contexten van hulp ter bevordering van duurzame relaties en scheiden zonder schade.

Tabel 1

Hoofdstuk 4 Literatuurverkenning

Er is een grote hoeveelheid literatuur beschikbaar over duurzame relaties en vooral over de complexe scheidingsproblematiek, die zowel wat betreft theorievorming als voor praktische handvaten voor ouders en professionals ondersteunend zijn. In deze beschikbare literatuur en handvaten worden verschillende invalshoeken genoemd, zoals de juridische, psychologische, pedagogische en communicatieve aspecten van relaties en scheiding.

In onderstaande korte literatuurstudie wordt ingegaan op een aantal systemische aspecten van de situatie rondom scheiden ter ondersteuning van het 'Zwols model'. De werkgroep heeft gekozen voor een relationeel-systemische benadering omdat de ervaring van de leden van de werkgroep is dat een causale benadering van "tips en trucks" vaak onvoldoende helpend is in de complexe problematiek van scheiden. (Ex-)partners zijn er vaak van overtuigd dat de ander de oorzaak is van de problemen en zoeken daarvoor bevestiging bij de omgeving en hulpverleners. Om uit deze aanjagende strijdmodus te blijven is het van belang om met een andere, systemische bril te kijken waarin oog is voor de wisselwerking in de problematiek en de mogelijkheden om je daaruit eenzijdig terug te trekken. De werkgroep kiest daarom voor literatuur die de complexiteit erkent van de dynamiek in relaties en daarbij uitgaat van de circulariteit in de problematiek die zich in relaties kan voordoen. In de literatuurverkenning wordt kort aandacht gegeven aan de volgende onderwerpen:

1. Duurzame relaties
2. Problemen in relaties
3. De overweging van scheiden
4. Scheiden en de gevolgen
5. Scheiden en verlies
6. Het belang van goede relaties

7. Rouw en vijandigheid
8. De zuigkracht van chronische strijd
9. Uit de strijdspiraal stappen
10. Nieuw samengestelde gezinnen
11. De taken voor de kinderen
12. De mogelijkheid van professionalisering in leergemeenschappen
13. Conclusie naar aanleiding van de literatuur

4.1 Duurzame relaties

Kluwer (2017) stelt in haar oratie "Autonomie in verbondenheid: het hoe en waarom van duurzame relaties" dat er geen geheim is voor een duurzame relatie in de zin van een protocol of set van voorschriften of gedragsregels die ervoor zorgen dat paren een leven lang gelukkig blijven met elkaar. Kluwer ziet partnerrelaties als fundamentele en complexe sociale relaties die mensen in hun leven aangaan. Daarbij merkt ze op dat er mechanismen zijn die zich tussen partners afspelen ten aanzien van hoe men elkaar waarneemt, men zich gedraagt en hoe men zich daarbij voelt. Ook neemt elke partner een bagage mee van persoonlijke eigenschappen, normen en waarden, en eerdere ervaringen.

Het functioneren van de relatie beïnvloedt op haar beurt ook weer het welzijn van de partners. Daarbij hebben cultuur, godsdienst, leefomstandigheden en externe stressoren hun invloed op de relatie en ontwikkelen relaties zich over tijd en veranderen ze van aard (Kluwer, 2017). De conclusies die Kluwer trekt ten aanzien van het bevorderen van duurzame relaties zijn de volgende:

- De eisen die we tegenwoordig aan relaties stellen zijn enorm hoog. Het gaat niet meer alleen om het inkomen verzekeren of het huishouden bestieren. De ander moet ook sparringpartner zijn, beste vriend/in en gepassioneerde minnaar of minnares. Er zijn dus verschillende rollen die allemaal optimaal uitgevoerd moeten worden en het nodige vragen.
- We moeten precies de juiste gevoelens hebben en ons volkomen begrepen voelen, wat een behoorlijke uitdaging is.
- Voor een duurzame relatie is het nodig dat we zowel autonoom blijven als in verbondenheid met onze partner.
- Een goede relatie is belangrijk voor het welzijn en de gezondheid. Hierin moet men investeren, maar dat is soms lastig vol te houden. Hulp zoeken ter ondersteuning is dan nodig.
- Voor relatieproblemen ligt de drempel om hulp te zoeken helaas hoog. Volgens Kluwer zijn werkzame interventies, zoals relatietherapie, beschikbaar maar moeten deze ook bereikbaar zijn.
- De preventie en behandeling van relatieproblemen acht Kluwer van groot belang, niet alleen voor partners en hun kinderen, maar ook voor werkgevers en de maatschappij als geheel (Kluwer, 2017).

4.2 Problemen in relaties

Relaties kunnen zich kenmerken door rustige periodes, afgewisseld met tijden vol pijn en verwarring, waarbij de verschillen onoverbrugbaar lijken en conflicten hoog kunnen oplopen. Als stellen in de fase verkeren waarbij de druk hoog is opgelopen, zijn zij geneigd de “pijn, het ongeloof en de chaos waarin ze terecht zijn gekomen, uit te leggen als het failliet van de relatie” en een scheiding gaan overwegen (Aptroot en Emmelkamp, 2014). De druk die partners ervaren hoeft echter niet te worden weggemaakt of

bezworen, maar kan ook gezien worden als noodzakelijk om te bewegen. De druk en spanning kunnen aldus worden geduid als tekenen van verlangen naar verandering en zo nodig met professionele ondersteuning of relatietherapie in goede banen worden geleid (Aptroot en Emmelkamp, 2014).

4.3 De overweging van scheiden

Wanneer het samenzijn ‘pijn doet’ en de druk hoog wordt, is het vanzelfsprekend dat ook gedacht wordt aan afstand om de pijn te vermijden en aan de mogelijkheid van scheiden. Van belang is dat deze beslissing op verantwoorde wijze wordt genomen en er oog is voor de kinderen, met aandacht voor hun stem over hun toekomstige leefsituatie. Vaak is één partner al langer bezig met het scheidingsverhaal, terwijl de ander nog bezig is met het relatieverhaal, met als gevolg dat de scheiding voor de ene partner een drama kan betekenen en voor de ander een kans. (Migerode, 2014).

4.4 Scheiding en de gevolgen

Scheiden is een ingrijpende gebeurtenis, die stresserend is voor ouders en kinderen met meervoudige interpersoonlijke en intra-persoonlijke gevolgen. Het gezin krijgt te maken met veranderingen in de organisatie en in de tijd: bij een scheiding moeten nieuwe verbindingen worden gemaakt met het kerngezin, familie, buurt, vriendengroep en samenleving, waarbij de kwaliteit van de verhouding van de ex-partners resoneert in de andere systemen. Ook kunnen heftige reacties van familieleden en vrienden gevolgen hebben voor de scheiding met als gevolg felle en langdurige conflicten. Het vormen van twee nieuwe gezinnen en bijbehorende netwerken vraagt tijd, nog los van de vraag of er een nieuwe partner is.

De scheiding vindt plaats binnen de levensloop van individu en gezin en betekent voor elk familielid iets anders, afhankelijk van de eigen levensfase, waardoor scheidingstaken zich mengen met persoonlijke ontwikkelingstaken en met de gezinsontwikkeling (Migerode, 2014). Ook De Vries (2019) benoemt dat er een

“complex herschikkings- en transformatieproces van de onderlinge verhoudingen tussen de diverse leden van het gezins-en familiesysteem” ontstaat. Ex-partners hebben elk hun eigen verhalen over de scheiding, als een poging om de werkelijkheid te ordenen en toekomstige gedragingen en interacties te sturen.

Volgens Migerode worden bij een scheiding drie verhalen geschreven of herschreven: het verhaal van de scheiding, het verhaal van de relatie en het verhaal van het zelf. En deze verbinden samen verleden, heden en toekomst van de relatie. Kinderen hebben weinig invloed op de scheiding, waardoor machteloosheid een thema in hun verhaal kan worden. Naast uitleg van de ouders over de scheiding en oog voor de betekenis die het kind hecht aan het proces van de scheiding, is het voor de kinderen van belang dat zij voelen dat zij ertoe doen. Als er gesteund kan worden op een gedeeld verleden, lijkt er een betere samenwerking in de toekomst mogelijk tussen ouders en worden kinderen minder in een kwetsbare positie geplaatst.

4.5 Scheiding en verlies

Scheiding betekent volgens Migerode een confrontatie met vele vormen van verlies:

- Verlies van de partner
- Verlies van het “intacte gezin”
- Verlies van de illusie van de levenslange liefde
- Verlies van geloof in zichzelf
- Verlies van eigenwaarde
- Verlies van sociaal netwerk
- Verlies van materiële middelen
- Mogelijk verlies van gezondheid
- Verlies van die delen van het zelf-narratief die met de ander verbonden zijn
- Verlies van inzet
- Verlies van een gedroomde toekomst
- Verlies van feesten en rituelen met kinderen en kleinkinderen

Voor kinderen betreft dit:

- Verlies van de afwezige ouder
- Verlies van de als evident ervaren gezinsstructuur
- Verlies van materiële zekerheid
- Verlies van vlotte toegang tot een ouder
- Mogelijk verlies van vrienden
- Verlies van de vertrouwde kamer
- Verlies van onvoorwaardelijke beschikbaarheid

Bij de verlieservaringen horen rouwreacties, die door de omgeving niet altijd worden erkend. De aanpassing na de scheiding vraagt om een nieuw leren kennen van zichzelf in de wereld, het opbouwen van doelen en dromen (Migerode, 2014).

Rodenburg en van der Maarel gaan met hun benadering “Schipbreuk geslaagd” op een praktische wijze in op een aanpak voor postrelationele rouw voor hulpverleners (Rodenburg en van der Maarel, 2016). Zij pleiten voor een aanpak waarbij aandacht is voor zowel verlies- als conflictaspecten om ex-partners te ondersteunen weer in ouderschap verder te kunnen.

4.6 Het belang van goede relaties en netwerk

Migerode refereert aan onderzoek van Hetherington en Kelly (2002) dat aangeeft dat de meeste gezinsleden pas zes jaar na de scheiding weer in evenwicht zijn. Samenwerking tussen gescheiden ouders blijkt na twintig jaar samen te gaan met betere relaties in het familiesysteem, maar voortdurende vijandigheid blijkt samen te gaan met gedaalde levenskwaliteit (Ahrons, 2007). De beste bescherming tegen een negatieve impact van scheiden, blijken goede relaties te zijn (Hetherington en Kelly, 2002), waarmee bevestigd wordt dat het netwerk een belangrijke positieve plek in kan nemen voor gescheiden partners.

4.7 Rouw en vijandigheid

Het rouwproces rondom de scheiding kan complex, rigide en repetitief zijn, evenals de vijandigheid waarmee ex-partners elkaar bejegenen. Van Lawick en Visser (2014) gaan

met een door hen ontworpen benadering in op onder andere de demonisering en oplopende stress, de actieve betrokkenheid van het netwerk, de strijd over het scheidingsverhaal en het uit beeld raken van de kinderen. Zij constateren dat in de destructieve processen van elkaar voortdurend bestrijden als ouders over zorg en omgang, de kinderen gevangen en beschadigd worden. Hoe ernstiger de conflicten van ouders, hoe ernstiger de psychosociale gevolgen voor de kinderen.

In de aanpak van Van Lawick en Visser worden ouders geholpen te de-escaleren en hun kinderen weer echt te zien en voorts het bevorderen van een veilige omgeving waarin ouders kunnen ontspannen en kinderen kunnen opgroeien. Hierbij maken zij onder andere gebruik van het “window of tolerance”; het raamwerk waarbinnen mensen hun emoties kunnen reguleren en waarin zij in verbinding kunnen blijven, kunnen luisteren en tot oplossingen komen. Bateman en Fonagy (2006) benoemen hierbij dat “arousal” (gevoelens van stress, opwinding en spanning) het mentaliserend vermogen negatief beïnvloeden. Wanneer de mate van arousal een bepaalde grens overschrijdt, verschuiven de patronen van hersenactiviteit en komt men in een reflexieve “vecht-, vermijden- of vluchtreactie.” Dit is van belang omdat mensen in scheidingssituaties in een overlevingsstand kunnen komen in het hier en nu en daarbij door bewustzijnsvernaauwing het contact met de werkelijkheid kunnen kwijtraken, waardoor conflicten snel escaleren (Van Lawick & Visser, 2014).

4.8 De zuigkracht van chronische ruzie en conflicten tussen ouders

Cottyn geeft aan dat chronische ruzie tussen ouders na scheiding zo'n zuigend effect heeft dat niet alleen betrokkenen en hun netwerk, maar ook professionals er hopeloos in verstrikt kunnen raken. Voor professionals is het een voortdurende worsteling om een constructieve positie in te kunnen nemen en weerwerk te bieden in een destructief veld (Cottyn, 2016). Professionals lopen het risico om verhalen vanuit het conflict een waarheidsgehalte toe te kennen, terwijl waarheidsvinding de standpunten verhardt. Van belang is als uitgangspunt te nemen dat de

verhalen die strijdende ex-partners vertellen niet losstaan van de strijdcontext en dat de collectieve verhalen eromheen, bijvoorbeeld vanuit het netwerk, de individuele verhalen sturen. De ambivalentie en gelaagdheid in verhalen kan door hulpverleners worden opgepakt om te voorkomen dat er ‘bevroren verhalen’ komen over de andere partner. Het is van belang dat de professional hierbij een systemische ingang kan innemen. In de zin dat men er vanuit gaat dat gedrag niet op zichzelf staat, maar verbonden is met situaties en contexten en dat de hulpverlener zich met reflectie kan positioneren naast het conflict.

4.9 Uit de strijdspiraal stappen

Uit onderzoek blijkt dat het goed kan gaan met kinderen als tenminste een van de ouders uit de strijdspiraal kan stappen en (hierdoor) beschikbaar is voor de kinderen, met warmte, steun en ouderlijke leiding (Cottyn, 2016, Hetherington, 1999; Hetherington & Kelly, 2002; Kelly & Emery, 2003). Ouders kunnen ook kiezen voor een vorm van parallel ouderschap na scheiding, die zich kenmerkt door een emotionele afstand tussen de ouders en weinig tot geen overleg. Hierbij is het uitgangspunt dat beide ouders beslissingen nemen en verantwoordelijkheid dragen, ook al is dat niet in een voortdurend onderling overleg. Cottyn biedt de hulpverlener met haar visie-beschrijving en benadering een kompas om kinderen en ouders te helpen bij het indammen van het conflict en het installeren van een respectvolle relatie tussen een kind en beide ouders. Het beïnvloeden van denkprocessen speelt hierbij een belangrijke rol.

Ook De Vries (2019) stelt als een van de mogelijkheden ten aanzien van scheidingsproblematiek voor om te werken aan een zogenaamd “groeimindset”, waarbij men zich volgens concepten van o.a. Bandura (2007) richt op cognitieve denkprocessen binnen het individu in relatie tot zijn sociale omgeving. Binnen deze processen ligt het vermogen om het gedrag te managen door reflectie en zich te richten op het eigen handelen. De Vries geeft hierbij zelfs aan dat “een van de belangrijkste taken van scheidingsbegeleiders is om ouders ondersteuning te bieden om hun mindset zo nodig

om te buigen naar een groeimindset en daarbij vaardigheden hebben verworven om de onderlinge chronische strijd te doorbreken, blokkades op te heffen of om de omstandigheden te accepteren”.

4.10 Nieuw samengestelde gezinnen

Cottyn benoemt dat spanningen behoren bij de gezinsidentiteit van gescheiden partners en opnieuw samengestelde gezinnen en dat het van belang is dat men kan stil staan bij de eigenheid van het eigen gezin, posities en de voor- en nadelen van hun eigen “unieke configuratie” van het nieuw samengestelde gezin (Cottyn, 2014). Er zijn in het maatschappelijk discours aannamen over het belang van biologische relaties die verdoezelen dat er voordelen zijn in het hebben van meerdere ouderfiguren en een uitgebreid netwerk van familierelaties. Door deze aannamen kan er bijvoorbeeld ook druk ontstaan over gezamenlijk ouderschap dat precies verdeeld moet worden. Volgens Cottyn is het van belang is om te ontwarren wat wel en niet mogelijk is en partnerschapszaken, ex-partnerschapszaken en ouderschapszaken uit elkaar te halen. Behulpzaam bij het begrijpen van de verschillende posities van de gezinsleden is het tekenen van genogrammen en het gebruik van duplopoppetjes of ander visualiserend materiaal (Cottyn, 2014). Doordat kindrelaties in onze samenleving niet beëindigd kunnen worden, kan de nieuwe partner zich bijvoorbeeld (begrijpelijkerwijs) bedreigd voelen door de ex-partner vanwege gedeeld ouderschap, maar zijn partners en kinderen hieraan niet schuldig.

4.11 De taken voor kinderen na scheiding van de ouders

Kinderen van ouders die een gezonde relatie hebben, krijgen andere voorbeelden mee in het leven dan kinderen van ouders die een ongezonde relatie hebben. Kinderen die een scheiding meemaken krijgen te maken met een bijzonder proces in hun leven, waarbij ze vaak weinig invloed (aangeleerd) krijgen op de scheiding. Die invloed hebben zij wel en het is belangrijk dat zij deze leren te gebruiken (Van den Berg, 2018). Als er conflicten zijn tussen gescheiden ouders vormt dit een zware stressbron voor het

kind. Het is van belang dat het kind leert omgaan met de verlieservaringen en angsten en boosheid kan verwoorden, evenals het leren omgaan met ambiguïteiten en verschillende standpunten (Cottyn, 2014).

Van den Berg (2018) legt de focus op het weerbaar maken van kinderen die een scheiding meemaken en hen (weer) een eigen stem te geven. Vanuit de systemische visie dat ouders en kinderen elkaar voortdurend wederzijds beïnvloeden, kunnen kinderen mee vastzitten in de conflictcontext en deze onbedoeld en onbewust mee in stand houden. Kinderen moeten worden aangemoedigd om hun stem in te brengen, waarop ouders luisteren en beslissen. Kinderen krijgen als gevolg van de scheiding extra psychologische taken: de scheiding begrijpen, je losmaken van het conflict van je ouders, omgaan met het verlies, oplossen van boosheid en zelfverwijt, accepteren dat de scheiding voor altijd is en vertrouwen in de liefde (Van den Berg, 2018, Wallerstein en Blakeslee, 1989). Van den Berg (2018) legt in haar boek deze fasen uit en reikt de professional een helpende attitude en technieken aan en praktische handreikingen. Enkele van de door haar genoemde aandachtspunten zijn de volgende:

De boodschap van de scheiding is, ondanks een goede voorbereiding pijnlijk voor een kind. Het is belangrijk dat een kind steeds beter zicht krijgt op de consequenties van de scheiding, waarbij het stil kan staan bij de eigen behoeften en die vervolgens kan afstemmen op anderen en zich daarover durft uit te spreken. Kinderen die te weinig horen over de betekenis van de scheiding, bedenken zelf redenen of argumenten om de ontbrekende informatie in te vullen, waarbij zij zich onnodig zorgen maken. Het is van belang dat de kinderen enig begrip krijgen voor de keuze van de scheiding om rust en ontspanning te vinden (Van den Berg, 2018). Kinderen kunnen zich na de scheiding minder veilig voelen omdat gevoelsmatig een “papa en mama samen” sterker zijn, wat gepaard kan gaan met angst en onzekerheid. Een kind mist daarnaast altijd een van de ouders, waarbij het van belang is dat zij zelf invloed ervaren op het contact met de ouders en dat deze gevoelens er mogen zijn. Een scheiding is het gevolg van moeilijkheden van en tussen de ouders die zij niet (kunnen) oplossen. Scheiden komt bij kinderen over als iets dat ouders in de

hand hebben, waar hun ouders invloed op hebben en dat hun ouders dus ook hadden kunnen voorkomen of waar zij zelf als kind invloed op hadden. Het is van belang dat deze gevoelens verminderen en zo mogelijk opgelost worden. Het verwerken van boze gevoelens of het überhaupt voelen hiervan door kinderen is een proces en vraagt tijd. Het is belangrijk dat kinderen leren accepteren dat mensen fouten maken, omdat er anders krampachtigheid in het gedrag kan ontstaan en er boosheid kan blijven op een of beide ouders.

Als het kind zich bevrijdt van identificatie met een ouder als de boosdoener, krijgt het kind ruimte om een eigen leven te leiden en niet in de voetsporen van de ouders te treden. In de scheidingshulpverlening is het van belang om kinderen te helpen hun eigen positie in te nemen. Een kind dat de scheiding geaccepteerd heeft kan open vertellen over wat goed gaat en wat er verbeterd kan worden en kan daarbij actief naar oplossingen zoeken. Sommige kinderen accepteren de scheiding niet als definitief, om de andere ouder te helpen en kunnen dan één ouder hardnekkig afwijzen. Als kinderen niet kritisch leren denken, kunnen ze hierbij de uitspraken van de ene ouder over de andere ouder voor waar aannemen en de loyaliteit voor de andere ouder laten ondersneeuwen.

Kinderen kunnen zich losmaken van het conflict van hun ouders doordat zij van hun ouders of professional horen (of vanuit hun eigen kritisch denken inzien) dat zij er zich niet mee hoeven te bemoeien. Ouders hebben de taak om hun kinderen te helpen zich af te schermen van hun problemen. Kinderen waarvan de ouders met elkaar in conflict blijven, raken overbelast en leren niet om genuanceerd tegen problemen aan te kijken. Deze kinderen die sterk betrokken zijn bij de problemen en conflicten van hun ouders zijn geneigd om met meer wantrouwen in het leven te staan en minder gebruik te maken van kansen die zich aandienen. Hulpverleners kunnen ouders helpen door aan te geven dat de kinderen niet te lang voor *hen* moeten zorgen. En (ook) het kind mag evenals zijn ouders leren dat er meerdere manieren zijn om naar de werkelijkheid te kijken en te reflecteren (Van den Berg, 2018).

4.12 De mogelijkheid van professionalisering in leergemeenschappen

De Vries (2019) benoemt dat er ten aanzien van scheidingsproblematiek in het wetenschappelijk discours verschillende mensbeelden en meningsverschillen bestaan. Zij constateert dat het scheidingsdomein behoefte heeft aan inzichten die die door alle wetenschappers aanvaard kunnen worden en waarmee professionals de domeinbarrière kunnen overstijgen en verder kunnen in de ontwikkeling van kennis en wetenschap. De Vries benoemt ook dat er behoefte is aan nieuwe specialismen die een brugfunctie vervullen tussen de disciplines recht en psychologie met de daarbij behorende perspectieven: enerzijds het juridisch perspectief en anderzijds het biopsychosociale perspectief. De Vries meent dat deze brug geslagen kan worden door gemeenschappelijke standaarden, maatstaven en criteria die aansluiten op beide perspectieven op scheidingen. Baart (2015) benoemt dat “krachtig finaliseren”, dat wil zeggen de vraag stellen: “waar gaat het in deze zorg/hulp nu eigenlijk om”, kan leiden tot een cultuur die conflicten en weerstand beter hanteerbaar maken en als meta-reflectief kader een noodzakelijke bijdrage tot goede hulp vormt.

“Ambachtelijke” werkplaatsen of leergemeenschappen kunnen een voertuig zijn om een interdisciplinaire uitwisseling met collega’s te organiseren en informatie te delen, middels een biopsychosociaal model. Het biopsychosociaal model is bij uitstek een systemisch model, vanwege de interferenties tussen de verschillende lagen, oftewel systeemniveaus. In een professionele gemeenschap kan er een brugfunctie ontstaan te midden van de verschillende professionele disciplines die met scheiden te maken hebben met de gedeelde visie als kompas en als meta-reflectief kader.

De professional die wil werken aan gezonde relaties heeft specifieke vaardigheden, attitude en kennis nodig voor zijn rol in het aangaan van verbindingen, aansluiten bij gezinnen, het in beweging helpen van aanwezige krachten, het kunnen toevoegen en bewerken van het dilemma van de verandering in een voortdurend opnieuw neerzetten van een goede begeleidingscontext, kortom: de nodige

“betrekkingsdeskundigheid”. Hierbij speelt intuïtieve kennis vanuit ambachtelijkheid (opgebouwde ervaring) een grote rol. (Bos-de Groot, 2016).

In een ambachtelijke werkplaats of leergemeenschap kun je je bewust worden van eigen optreden en het handelen van andere professionals, met een verbinding naar de kennis daarbuiten. De uitwisseling in een leergemeenschap vraagt om een open houding en de bereidheid tot een openhartige dialoog, bijvoorbeeld als het gaat om het ingezogen raken in de strijd die gaande is. Uitgangspunt hierbij is dat iedereen een eigen verhaal heeft over wat goed en niet goed is en hoe je je werk goed kunt doen. Door hierover te praten krijgen normatieve of moerassige (complexe) vragen de ruimte en zal de kwaliteit van het werk verbeteren (Kunneman, 2015).

4.13 Conclusie naar aanleiding van de literatuur voor het Zwols model

In de besproken literatuur ligt de nadruk op het de-escaleren bij strijd in de relatiedynamiek, met behulp van een relationeel-systemische metavisie, gebaseerd op een biopsychosociaal model. Deze metavisie kan domeinoverstijgend worden ingezet en creëert aldus ruimte voor inzichten die door alle professionals onderschreven kunnen worden en die uitgewerkt kan worden in houding en vaardigheden. Een metavisie is aldus ondersteunend aan de verschillende vakgebieden om daarbij eigen, beroepsspecifieke kennis te kunnen “inladen” en bevat geen voorgeschreven visie of protocol. De gemeenschappelijke visie kan in interprofessionele leergemeenschappen over relaties en scheiding worden uitgewerkt met alledaagse casuïstiek en ervaringen. Kenmerkend voor het werken vanuit een relationeel-systemische metavisie is dat er erkenning gegeven wordt aan de complexiteit van relaties en conflictscheidingen voor alle betrokkenen en dat er niet (alleen) op het niveau van causaliteit en praktische oplossingen wordt gezocht, maar primair op het niveau van relaties en overtuigingen.

Hoofdstuk 5 Onderzoeksresultaten

De ontwikkelonderzoeksresultaten die tot stand zijn gekomen in samenwerking met de projectgroep en betrokken professionals komen tot uitdrukking in de volgende onderdelen:

1. Resultaten vanuit interviews met specialisten
2. De beschrijving van de visie (deze wordt weergegeven in Hoofdstuk 6)
3. Uitkomsten van de bijeenkomsten (focusgroepen)

5.1 Resultaten vanuit interviews met specialisten

Uit de interviews met specialisten zijn een aantal aandachtspunten naar voren gekomen ten aanzien van het bevorderen van gezonde relaties en het de-escaleren bij conflictscheidingen die hieronder worden besproken. Alle fragmenten komen uit de gehouden interviews. De geïnterviewden verwijzen in hun interview een enkele keer naar publicaties van henzelf, waarin het genoemde uitgewerkt wordt. Hierbij geef ik een verwijzing naar het boek dat in het bronnenoverzicht terug te vinden is. In de interviews zijn de volgende onderwerpen naar voren gekomen:

1. Gezonde relaties bevorderen
2. Vaardigheden van de professional ten behoeve van bevorderen duurzame relaties
3. Scheiden zonder schade
4. Kind-positie en de strijd van ouders
5. Wat vraagt het van professionals ten aanzien van het omgaan met de strijd

5.1.1 Gezonde relaties bevorderen

Preventief handelen is van belang om gezonde relaties te bevorderen. Het zou mooi zijn wanneer Zwolle goed wordt in kleine wasjes buiten de deur hangen. Want tijd is een belangrijke factor bij problemen in een verder gezonde relatie. Als een relatieprobleem te lang duurt, is er op laatst zoveel vastgezet dat er nog weinig eer aan te behalen valt voor zowel de partners zelf als voor hulpverleners en neemt de kans op een conflictueuze scheiding toe. Door tijdig een passende interventie in te zetten bij partnerrelatieproblematiek, kan erger voorkomen worden.

Relaties staan om verschillende redenen onder druk. Hierbij is het van belang om te beseffen dat er heel veel relaties zijn die in een partnerrelatie thuishoren en dat daar aandacht voor moet kunnen zijn door de partners zelf en hun netwerk:

- Partners- intimiteit en seksualiteit
- Ouders, schoonzoon/dochter
- Financieel-economisch (hoe zorg je voor elkaar)

De bovengenoemde gebieden vormen samen verschillende niveaus binnen een partnerrelatie die zich tegelijkertijd afspelen en met elkaar interfereren (van invloed zijn op elkaar). Je bent bijvoorbeeld moeder en minnares, je bent dochter van je ouders en schoondochter, die een heel eigen dynamiek met zich meebrengt. Het ouder-zijn in de partnerrelatie is een mega-operatie, omdat je naast zelf samen ouders worden je ook je (schoon)ouders grootouders maakt en je je als ouders daartoe moet verhouden. Dat kan druk geven. En als de partners bijvoorbeeld niet de zegen krijgen van beide families voor hun relatie, dan is dat heel zwaar voor het paar. Ook moeten jonge ouders hun eigen geschiedenis schrijven als het gaat om de financieel-economische situatie (werk en kind combineren) en hun gezin leren managen omdat het gezin zich afspeelt in diverse netwerken. Mensen die weinig geld hebben, komen sneller in de relationele problemen, omdat er een dreigende

spanningsbron is van armoede en dat kinderen minder mee kunnen doen op school en dat zorgt ervoor dat er sneller conflicten uitbreken.

Relaties tussen partners hebben, mede in de faseovergangen verschillende hobbels te nemen, hetgeen op zichzelf een logisch, normaal verschijnsel is. Er kunnen echter al vroeg in de relatie patronen ontstaan en ingewikkelde faseovergangen (met name de geboorte van een kind) die maken dat de partners de hobbels minder goed kunnen nemen. Psycho-educatie en hulp bij patronen en faseovergangen is dan van belang om te voorkomen dat bijvoorbeeld patronen zich tegen de partners keren en zij zich nog onvoldoende positief met elkaar kunnen verbinden.

Partners organiseren bij problemen hun eigen hulptroepen op alle niveaus/lagen in de relatie. Het is voor hulpverleners van belang om hier zicht op hebben en te stimuleren en “gewoon maken” dat mensen uit het netwerk, laagdrempelig kunnen meekomen naar de hulpverlening. In de hulpverlening kunnen duurzame relaties dan beter gezien worden in hun context: helpen de betrokken familie, vrienden, burens te de-escaleren of jagen zij onbedoeld aan? Daarnaast is het van groot belang dat hulpverleners en dienstverleners gebruik kunnen maken van het natuurlijke netwerk, wat helpt om niet te pathologiseren en preventief in te zetten. Dit preventieve werken met behulp van het netwerk is belangrijk als onderdeel van een “stepped-care benadering” (Schrieken, 2018). Andere aspecten van de op preventie gerichte stepped-care zijn: het laagdrempelig beschikbaar maken van hulp gericht op partner-relatieproblematiek, zoals in de wijk, consultatiebureau, op school, waar psycho-educatie gegeven kan worden en vragen beantwoord kunnen worden over “relatie-pech” en de-escaleren.

Bij relatiepech oftewel problemen op de verschillende niveaus van de relatie is het van belang dat er zo nodig ondersteuning geboden kan worden door hulpverleners met specifieke deskundigheid. Ieder niveau of laag in de relatie heeft een expert achter zich vertegenwoordigd in de hulp- en dienstverlening (Aptroot, 2016).

Als het slecht gaat, is het een natuurlijke reactie van partners/ouders om hulpbronnen te zoeken, zorgen dat je mensen achter je verhaal krijgt. Maar dat is een verhaal op één laag. En het kan zijn dat de ander op een andere laag zit. Dit komt tot uitdrukking in de verschillende expertise van hulpverleners, mediators en advocaten. Een voorbeeld hierbij is een ervaren probleem op het gebied van intimiteit en onthulling. Voordat je het weet zegt de partner niet alleen heel weinig, maar houdt ook geld achter om een eigen auto te kopen. Het ongenoegen binnen een partnerrelatie lekt dan op alle levels. Kan de hulpverlener, mediator of advocaat dan nog achterhalen waar het begint. In de hulpverlening moet er meteen hulp geboden kunnen worden om dit te ontwarren en de de-escalatie meteen te kunnen inzetten. De hulpverlener moet zich ervan bewust zijn dat op alle niveaus of lagen iets kan spelen en dat dit een kluit is, waardoor de partners er niet meer uit komen en dat de hulpverlener helpt om te ontwarren. Op welk level speelt de vraag, welk vraagstuk is er, en wie zijn de hulpbronnen die er allemaal al bijgehaald zijn om de waarheid van de een ten opzichte van de ander te benadrukken? Onderlinge samenwerking en afstemming hierbij helpt partners/ouders, hulpverleners en dienstverleners in een goede focus en uitwerking op het eigen vakgebied.

Een groot probleem in gezinnen en partnerrelaties kan zijn de overgang van een dyade naar een triade. De centrale vraag hierbij is of een derde bij de hechte ouder-kindrelatie betrokken kan worden. De geboorte is een van de grootste knallers in ons mensen-groei-bestaan. Bij de komst van een baby is er bij hulpverleners niet zoveel oog op wat er dan gebeurt (behalve op de fysieke gezondheid). Bijvoorbeeld ten aanzien van rituelen, om de overgang naar een triadische relatie te helpen reguleren. Er zijn vaak meerdere redenen waarom de beweging van een dyade naar een triade onvoldoende gebeurt met als consequentie dat het na een mogelijke scheiding nog steeds niet is gelukt en dat dan grote problemen kunnen ontstaan doordat men steeds heftiger vecht om en met het kind. Een belangrijk uitgangspunt uit de hechtingstheorie hierbij is dat een kind niet met beide ouders een even hechte relatie hoeft te hebben: één hechtingsfiguur is voldoende, *mits* er triadische kwaliteiten aanwezig zijn en op deze manier de andere

ouder ingelust kan worden in het gezamenlijk ouderschap. Aanvullend hierop is het uitgangspunt dat een kind op verschillende wijzen een relatie met zijn ouders mag hebben, ervanuit gaande dat er wel een vorm van relatie is.

Het kunnen transformeren naar een triadische relatie geldt ook voor het omgaan met (schoon)familie, omdat je hen grootouders maakt. De komst van een kind in een familie is een mega-operatie. Er ontstaan metaregels, hoe krijg je daar overeenstemming over? Het kan heel moeilijk zijn voor pasgeboren ouders om hierin te laveren, het kan veel spanning opleveren, in een tijd waarin zij zich (fysiek) ontregeld weten.

Het andere niveau waarin de overgang naar een triadische relatie een probleem kan zijn is de economische taakverdeling, waarbij een van de partners vooral met de kinderen bezig is en de ander met het vergaren van inkomsten. Later kan dit als een afstraffing worden gebruikt naar elkaar, waarbij de een de ander verwijt alleen maar met de carrière bezig te zijn geweest en dat daarom het recht op het zien van de kinderen verspeeld is. De band met de kinderen waarvan de ander vindt dat je die tenminste moet hebben om de kinderen te kunnen opvoeden, of met ze mee te leven, of met ze op te groeien, wordt bij een conflictscheiding in de strijd gegooid.

Bij problemen in de overgang van dyade naar triade moeten partners/gezinnen vroegtijdig geholpen kunnen worden om hierin toegerust te kunnen worden en ernstiger problemen bij een mogelijke scheiding te voorkomen.

Naast deze basale aandachtspunten is de diversiteit van de partnerrelatie en ouderschap in onze samenleving toegenomen. Dit heeft tot gevolg dat er bijvoorbeeld ouders zijn die allebei al een gezin met kinderen hebben gehad, waarbij de kinderen opgroeien in complexe netwerken, zonder directe vanzelfsprekendheden. De vanzelfsprekendheden moeten alsnog opgezocht worden.

De metaregel in onze samenleving van “we hebben recht op geluk” is heel mooi, maar natuurlijk niet houdbaar. Echtscheiding bestaat vaak uit machtsconflicten en die conflicten waren er voor de scheiding ook al in het huwelijk. Die zijn niet ontstaan omdat mensen besluiten een eind te

willen maken aan de machtsconflicten. Scheiding is het ontvlechten van de relatie, het ontbinden van het huwelijk zit op al die lagen/niveaus. De regel in onze samenleving is nu voor velen: “Ik heb recht op geluk en als ik dat niet heb, mag ik het halen”. Dan weten we meteen dat de relatie failliet gaat. Als hulpverleners zullen we zeggen: als je jezelf dit permitteert, kan de relatie dat dragen? En dat is ons referentiekader. In relaties en hulpverlenende gesprekken wordt vaak alles ondergeschikt gemaakt aan het grote gelijk dat de een of de ander heeft en het kind wordt hierin vermalen. Ook dit is een probleem van onze samenleving, een onderdeel van een juridiserende cultuur: Je hebt mensen die zeggen; “Ik heb gelijk of het nu fake-nieuws is of niet”, en zij starten dan klachtenprocedures. Dat houdt hulpverleners behoorlijk in de tang. Mensen die in dit soort processen bezig zijn, zijn bezig met hun grote gelijk.

In preventief opzicht is het van belang dat hulpverleners zogenaamde “ontregelingen” voorkomen die een failliet van de relatie kunnen worden (Aptroot, 2016). Dan gaat het om allerlei sociale en psychische problemen die een eigen leven gaan leiden omdat er onvoldoende aandacht aan is besteed. Van belang is ook dat hulpverleners en partners zich realiseren dat het geen failliet is om vroegtijdige (professionele) ondersteuning te vragen bij relatieproblemen. Om de drempel voor preventieve ondersteuning te verlagen, moet er aandacht zijn het gewone van een koffie, niet bij Starbucks, maar bij een relatieloket. Relatietherapie zou een mogelijke optie moeten zijn. Voor mensen met armoede geldt dat zij door financiële zorgen nog meer druk op de relatie ervaren. Zij kunnen geen therapie betalen, maar hen zouden vijf gesprekken ter beschikking kunnen worden gesteld.

Er bestaat geen handboek relatie-ontwikkeling, maar wat belangrijk is dat we als professionals en als samenleving met elkaar de relatie-ontwikkeling steeds opnieuw in het licht kunnen houden en er een nieuwe invalshoek bij kunnen ontwerpen. Het ligt ons heel snel in de mond om te zeggen; dit is het, en we zijn heel graag expert van de ander, maar de uitdaging is om onzekerheid te omarmen in een goed gesprek. Over de relatie een goed gesprek houden; het gaat al een tijdje niet lekker, hoe kunnen we dat anders aanpakken. Dat heeft een andere signatuur. Het is een

gesprek dat je voert om mensen weer op gang te helpen, om te zorgen dat het geen negatief vastgeroest patroon (ontregeling) wordt. Als hulpverlener ben je gesprekspartner op een vraagstuk waar de partners ook van weten, dat als ze daar niet op ingrijpen, dat het dan erger afloopt. Bij deze hulpverlening binnen lopen met een vraag is geen failliet van de relatie, maar een voorkomen van een failliet (Aptroot, 2018).

5.1.2 Vaardigheden van de professional ten behoeve van bevorderen duurzame relaties

De professional moet de lijnen heen en terug naar specialistische hulp heel kort houden. De professional moet weten van en werken met relatiedynamiek en faseovergangen en hierbij in staat zijn om patronen in relaties te herkennen en inzichten aan de partners hierover kunnen geven. Het is zinvol om al bij de komst van een kind in te gaan op relatiedynamiek, zowel individueel als in een groepsaanbod. Daarnaast is aandacht voor het netwerk belangrijk, om hen te ondersteunen in hoe ze hun vriend of vriendin nog beter kunnen helpen, met de-escalatie als metavisie. De professional moet inzicht hebben dat als het gewone niet meer werkt, hij moet doorverwijzen, bijvoorbeeld als het gaat om belief-systems (dat is therapie). Groepsaanbod kan bijvoorbeeld gaan over conflict hantering in relaties en na scheiding, onderwerpen in relaties als meningsverschillen over opvoeden, druk van de schoonfamilie etc. (op de verschillende lagen). Het is van belang dat de professional de visie kan delen en uitwerken en ernaar kan handelen met behulp van training (Schrieken, 2018).

5.1.3 Scheiden zonder schade

De focus bij het scheiden zonder schade moet gericht zijn op het maken dat er minder conflicten zijn ten behoeve van de kinderen. Men moet de wil hebben om te de-escaleren.

Met het Zwolse model is vooral gezocht naar de-escaleren, met alle betrokken partijen, inclusief het reguliere netwerk. Als er gedoe is tussen mensen in een voorstadium van vechten, hoe zorg je dan dat je mensen helpt te de-escaleren? Dat kan alleen als je al die betrokken partijen

dan weet te benaderen. Durven de hulpverleners de buurvrouw uit te nodigen, durft men buiten de kaders te denken van de mensen die op het spreekuur in de kamer komen? Durf je als inwoner iemand mee te nemen die nogal belangrijk is en durf je die te betrekken bij het gesprek? Durven de hulpverleners dan ook als metavisie te zeggen: Wij moeten toegerust zijn om zo in te voegen dat het logisch is dat je degene waarvan je houdt wilt helpen en dat je als hulpverlener kunt toevoegen dat dit soms conflict aanjagend is. Dit vraagt van de hulpverleners de benadering als: zijn dit dan belangrijke mensen die kunnen helpen om te de-escaleren, of zijn het de mensen die aanjagen, doordat ze iemand steunen. Dat is bijna een paradox. Want als ik zou zeggen: "Ik vind het ook heel raar wat jouw man doet", dan ben ik wel steunend, maar ik jaag het ook aan. Het vraagt iets van de hulpverleners om te zeggen, wat fijn, ik snap het, wat fijn dat jullie elkaar steunen. De hulpverlener moet bedenken: hoe ga ik deze mevrouw of degene die hulp zoekt en de partij die er naast staat benaderen, bijvoorbeeld: durf jij ook al te zeggen misschien moet je dit niet zo doen, is de vriendschap ook zo dat je eerlijk mag zijn. Is het ook zo dat je als vriendin mag zeggen: "Sla je niet een beetje door?", dat het dan nog steeds jouw vriendin is. Hiermee wordt een duurzame relatie gezien in de context (Schrieken, 2018).

Het is nu zo dat we veel meer gebruik moeten maken van het sociale netwerk van mensen, van mensen die van nature om jou heen zitten. Dus niet pathologiseren. Daar hoort ook bij dat we de mensen die dicht bij zijn, burens, school, dat we die betrekken als iets heel normaal en niet iets pathologisch, maar als: je neemt ze gewoon mee. "Je neemt er meerdere mee? Helemaal goed". Dan kunnen we daar als professionals een keer voorlichting over geven. Dat lijkt zo logisch, maar het vraagt iets anders dan wat we als hulpverleners van nature doen. We zijn dan geneigd te zeggen: "Wat erg en naar voor je", of: "Staat het wel in het ouderschapsplan?" Dat is juist een aanjagende opmerking (Schrieken, 2018).

Het is van belang dat het kind een kind-positie in kan gaan nemen, zonder dat het door bezorgdheid of angst voor conflicten naast of boven de ouders gaat staan. Kinderen kunnen leren om hier ook zelf iets in te doen. Kinderen zijn

soms verstrikt geraakt in de strijd van de ouders en maken soms actief onderdeel uit van de strijd. Deze kinderen kunnen geholpen worden om uit de strijd te stappen en een kind-positie in te nemen (van de Berg, 2019).

Bij een scheiding hoort conflict en het minder beschikbaar zijn van ouders. Het gaat erom dat dit verminderd beschikbaar zijn van de ouders zoveel mogelijk beperkt wordt. De machtsconflicten die (vaak langdurig) zijn ontstaan, niet onbedoeld stimuleren. De hulpverlener moet wel tegengas durven blijven geven, omdat uit angst voor klachten de hulpverlener tegen wil en dank “het grote gelijk” dienstbaar wordt (Aptroot, 2016).

Om te de-escaleren moet je als hulpverlener buiten je eigen kaders durven werken met het netwerk van de cliënt. Je bewust zijn van het escalerende van de steun en goede bedoeling van het netwerk. Voordat het netwerk kan meehelpen de-escaleren, moet het vaak eerst zelf leren de-escaleren. Dit is inherent aan het werken met het netwerk (Schrieken, 2018). Het netwerk is onderdeel van de beweging die je als hulpverlener op gang wilt brengen. Het netwerk is samen met school onderdeel van preventie om escalatie te voorkomen. Het komt regelmatig voor dat ouders denken dat hun kind schade oploopt door de andere ouder en dat zij in deze gedachte andere betrokkenen, zoals school en hulpverlening proberen mee te nemen. Deze gedachte *an sich* is al een vorm van escalatie, die niet altijd onderkend wordt, waardoor leerkracht of hulpverlener onderdeel wordt van de strijd. Ouders doen in conflicten vaak de uitspraken: “Moet ik dan altijd maar degene zijn die moet toegeven? Dat heb ik in mijn huwelijk gedaan, maar nu laat ik niet meer over me heenlopen! Ik ben er klaar mee.” Voor ouders en hulpverleners is het de uitdaging om een andere betekenis te geven aan het meeveren, tegenover het over jezelf laten lopen. Meeveren kan een krachtige actieve daad zijn om het belang van je kind boven de strijd te zetten: je kind is belangrijker dan de strijd! (Schrieken, 2018).

5.1.4 Kind positie en de strijd van ouders

Van belang is dat ouders steeds voorrang geven aan de kind-positie van het kind. Ouders moeten hierbij ook durven

signaleren dat het kind niet goed voorgesorteerd staat bij de andere ouder en dan hierop actie ondernemen. Dit betekent soms over de eigen schaduw stappen om in het belang van het kind de weg naar de andere ouder open te houden of krijgen. Dit is de visie hebben dat de kinderen vrij mogen staan in hun eigen kind-positie: dat de weg vrij is letterlijk en figuurlijk (gevoelsmatig) naar beide ouders. Elke hulpverlener moet de mechanismen kennen van ingezogen worden van kinderen en hiermee kunnen werken. Als het kind in een vrije positie staat, is het in staat om de relatie met de ouder invulling te geven en te vragen of zijn ouder daarmee akkoord gaat. Dit gaat verder dan luisteren naar de belangen van het kind. Het kind kan liegen ten gunste van een ouder en heeft hier veel last van, en liegt hiermee tegen zichzelf (Van den Berg, 2019).

Een kind op de plek krijgen is soms moeilijk, omdat ouders de obstakels niet altijd vermelden. Er blijft soms heel veel verborgen ten aanzien van de dynamiek in de gezinnen van gescheiden ouders. Als wij vinden dat een kind het beste af is bij zijn ouders, dan moeten we toch heel volhardend zijn om dat voor elkaar te krijgen. Wetende dat het in het belang van het kind is, om met beide ouders een vorm van een relatie te hebben. De missie van hulpverleners zou moeten zijn om kinderen op hun plek te krijgen en dan pas de volgende stap; dan mogen kinderen pas beslissen hoe ze het willen met hun ouders, dan kunnen ze bepalen wat ze graag willen in contact met hun vader en in contact met hun moeder. Wanneer kinderen niet op de goede plek staan zeggen ze bijvoorbeeld: “Ik hoef mijn vader niet te zien.” Als ze 30 zijn komen ze erachter dat het allemaal anders zit dan hij/zij gedacht heeft. Er is veel stil leed als iemand dan pas zijn eigen plek kan innemen. Het is niet juist om aan te nemen dat een kind altijd weet wat goed voor hem is. Een kind kan niet weten hoe het zit, heeft hiervoor onvoldoende overzicht. Daarbij zijn er ook kinderen die tegenover hulpverleners of rechtbank iets zeggen wat niet klopt met de binnenkant van hun hart, de “binnenkant van hun zijn”. Deze kinderen liegen tegen zichzelf, ten gunste van een ouder. Dat is ongunstig voor hun ontwikkeling en heel kwalijk dat zij daarin door hulpverleners of rechtbank bevestigd worden (van den Berg, 2019).

5.1.5 Wat vraagt het van professionals ten aanzien van het omgaan met de strijd?

Om goed om te kunnen gaan met de aanzuigende werking van de strijd (voordat je het weet ben je meegezogen), moeten hulpverleners elkaar kunnen consulteren. Hulpverleners moeten relationele escalaties kunnen herkennen. Ten aanzien van de ingewikkelde problematiek van complexe scheiding is het van belang dat hulpverleners hun eigen onzekerheid durven te omarmen; van hieruit een goed gesprek voeren in plaats van expert zijn. “Niet-weten” is de grootste staat van groei. Zeker weten is de grootste belemmering voor verandering. Als mensen die dit horen dan in verwarring zijn, dan zijn we goed op weg.

Het is raadzaam om casuïstiekbijeenkomsten te houden over waar het mis loopt, een uitwisseling naar aanleiding van “Ik dacht dat ik het kon, maar het is moeilijker dan ik dacht.” Hoe creëren we iets dat het niet zeker weten of jij dit ook zo doet, de mooiste opening is naar leren? Er is al heel veel kennis over conflictscheiding én hulpverleners kunnen elkaar nog heel veel leren. Partijdig leren zijn aan het model van ouderschapsreorganisatie, waarbij ouders en hulpverleners in het conflict komen en je bewust zijn dat dit nare dingen met je kan doen als je niet uitkijkt. Even met elkaar als betrokken hulpverleners om de tafel gaan zitten of met elkaar afspreken: “Hé, zitten we nog wel op dezelfde visie?” Durven delen en uit durven vragen of je misschien ingezogen bent in het conflict. Netwerk van mensen die de de-escalerende visie omarmen (Schrieken, 2018).

Hulpverleners kunnen psycho-educatie geven aan ouders én kinderen: weten wat ze te doen hebben, aandacht voor gevoelens en voorkomen dat ze meegezogen worden. Een duurzame relatie zien in de context: kun je als vriendin helpen de-escaleren of jaag je onbedoeld aan. Gebruik maken van het natuurlijke netwerk. Dat er meer mensen om de cliënt heen zijn die er voor hem/haar zijn en ook dat die er zijn om te helpen om het conflict niet verder aan te jagen. Geloven in de kracht van het steunsysteem van de cliënt. De weg moet voor beide kinderen open zijn. Hierover als hulpverlener met elkaar aan taal winnen. Je zet als hulpverlener een de-escalerende houding in proces en het vraagt ook een vaardigheid om het op gang te houden. Er

wordt hierbij veel gezegd: “We gaan kinderen weerbaar maken en in hun kracht zetten.” Maar als jij geen visie hebt, hoe doe je dat en hoe doe je dat ook met respect naar een kind en respect naar de ouders? Veranderprocessen hebben veel tijd en aandacht nodig. We moeten de krachten bundelen met een systemische visie: De samenleving, daarbinnen de families, daarbinnen het gezin en binnen het gezin de plek en verantwoordelijkheden van ouders en de plek van kinderen met hun eigen verantwoordelijkheden in de onderlinge wisselwerking om te de-escaleren (biopsychosociaal model). Als er verwarring is over de plek die ouders en/of kinderen en/of stiefouders en/of anderen uit een netwerk innemen ontstaan er stagnaties in het proces van ouderschap na scheiden die uitmonden in problemen en vaak strijd en lijden. (Van den Berg, 2019).

Praktisch gezien betekent het Zwols model het volgende: Eerst proberen er als gescheiden ouders in gezamenlijkheid uit te komen, maar voor de mensen bij wie dat echt niet lukt een separate aanpak initiëren. De aanpak is gericht op je eigen aandeel in de strijd. Kun je als gescheiden ouder leren met je netwerk hoe je zelf kunt de-escaleren, waardoor je minder kwetsbaar en reactief wordt op wat de ander jou aandoet? Zo kun je zicht krijgen waar jij het (onbedoeld) toch aanjaagt. Je leert als gescheiden ouder hoe je zicht en grip krijgt op dat deel waar je zelf wel in kan sturen en uit het opgebouwde interactiepatroon kunt stappen. Het vraagt veel van de gescheiden ouder en de hulpverlening om niet ingezogen te raken in het conflict en juist dat vraagt scholing (Schrieken, 2019).

5.2 Verslag uit de bijeenkomsten (focusgroepen) met verschillende professionals over de visie-omschrijving

Op 6 december 2018 heeft de eerste bijeenkomst (focusgroep) plaatsgevonden over de visieomschrijving, met een brede vertegenwoordiging van de betrokken professionals (hulpverleners van gespecialiseerde jeugdhulp, Raad voor de Kinderbescherming en vanuit de gemeente, vFAS- advocaten, mediators, onderwijs en onderzoekers en gemeenteraad).

Op 16 april 2019 vond de tweede bijeenkomst (focusgroep) plaats over de visieomschrijving met een nog bredere vertegenwoordiging van de betrokken Zwolse professionals (hulpverleners van gespecialiseerde jeugdhulp van vanuit de gemeente, vFAS-advocaten, mediators, onderwijs en onderzoekers, gemeenteraad, jeugdgezondheidszorg, verloskundigen en primair onderwijs).

In de bijeenkomsten werd de visie gedeeld, besproken en uitgewerkt met discussie en commentaar. Samenvattend werd de visieomschrijving onderschreven door de aanwezigen en aangevuld met eigen ervaringen en perspectieven. Hieronder wordt een korte weergave gegeven van de reacties op visie ten aanzien van “Gezonde relaties, beter voor Zwolle”:

De visie is in een vijftal visiepunten en een aantal geformuleerde uitgangspunten uiteengezet. Op de bijeenkomst worden reacties op het eerste ontwerp geïnventariseerd op grote flaps. Er blijkt herkenning te zijn in het ontwerp van de visie en reacties onderschrijven het ontwerp.

1. De relaties van het kind staan centraal

Kind en ouders hebben elkaar nodig, waarbij zowel kinderen als ouders gestimuleerd moeten worden de juiste positie in te nemen. Hierbij is het van belang om met elkaar een eenheid van taal te creëren. Want wat verstaat eenieder onder “de juiste positie”. Dit kan met elkaar nader uitgewerkt worden. Ook het uitgangspunt dat de professional ondergeschikt is vraagt om uitwerking, want hoe kun je hierbij goed systeemgericht en breed blijven kijken naar de situatie van het gezin? In ieder geval blijft de verantwoordelijkheid altijd bij de ouder. Het uitgangspunt dat er contact moet zijn met beide ouders lijkt ook escalerend te kunnen werken. Hoe ga je hier goed mee om? Hoe kun je het belang van het kind goed blijven zien, ook vanuit zijn ontwikkelingsperspectief? Soms is het nodig om ook heel praktisch ouders te ondersteunen bij de moeilijke periode waarin ze verkeren en hen daarmee te ontzorgen.

2. De relaties van kind en gezin worden benut

Kun je de mate van invloed van de context herkennen en hierin prioritering aanbrengen: wie heeft de meest verbindende rol. Hoe krijg je de neuzen dezelfde kant op en is er ook ruimte voor elkaars visie? Het is belangrijk dat je toestemming hebt van ouders om je te kunnen bemoeien met het netwerk van hun kind en ook het netwerk van de ouders doet ertoe voor steun van henzelf en het kind. Vragen wij de kinderen zelf wel genoeg wie voor hen steunend zijn? Misschien kunnen we psycho-educatie ontwikkelen voor het netwerk, bijv. middels flyers. Durf te vragen naar de rol van het netwerk. Inventariseren: welke vragen stel je dan als professional? Hoe betrek je de peergroep, Welke vaardigheden heeft het kind om hulp/steun te zoeken? En wat is de onderliggende behoefte waardoor het conflict ontstaat?

3. Relationele escalaties worden teruggedrongen met behulp van een de-escalerende visie en aanpak

Het is van belang om te normaliseren, en de problemen in relaties te erkennen. Het zou mooi zijn wanneer er opvang/ondersteuningsmogelijkheden zijn in verband met time-out of relatiecrisis/scheiding. In ieder geval voorkomen dat de druk bij de kinderen komt te liggen. Bevorderen dat mensen tijdig hulp zoeken en misschien moet relatietherapie weer in de verzekering. Psycho-educatie kan helpen om goed te leren communiceren en conflictvaardig te zijn en verdraagzaamheid leren: van jongs af aan leren op meerdere plekken/fasen in het leven. Van belang is ook de keuze op welk niveau steek je in; het kind of de ouder?

4. Stepped-care wordt ingezet voor preventie en de escalatie bij relatie- en scheidingsproblematiek

De eerste fase in het scheidingsproces is het meest belangrijk: als de scheiding als idee gaat spelen. Als die fase goed gaat, gaat de rest ook goed. Laagdrempelige hulp in de eerste fase is belangrijk.

5. Een netwerk vormen waarin een de-escalerende visie inhoud krijgt

Intervisie en samenwerking tussen professies is van belang. Hierbij elkaars rol kennen en beschrijven, met het besef dat iedereen onderdeel is van de puzzel, maar niet de puzzel zelf. In het onderling contact tussen de professionals is aandacht nodig voor hoe en wanneer je elkaar aanspreekt op gedrag dat mogelijk escalerend werkt. Je moet je bewust zijn dat je actie effect heeft op de rest van de keten.

Hoofdstuk 6 Visiebeschrijving

De Zwolse visie is op basis van de interviews in de volgende 5 punten samengevat:

1. De relaties van het kind staan centraal
2. De relaties van kind en gezin worden benut
3. Relationele escalaties worden teruggedrongen met behulp van een de-escalerende visie en aanpak
4. Stepped-care wordt ingezet voor preventie en de-escalatie bij relatie- en scheidingsproblematiek
5. Een netwerk wordt gevormd waarin de de-escalerende visie inhoud krijgt

De Zwolse visie wordt in de volgende uitgangspunten voor het handelen uitgewerkt:

1. De relaties van het kind staan centraal

Uitgangspunten voor het handelen vanuit de visie:

- Kind en ouders horen bij elkaar. Het kind leeft in het gezin/met zijn ouders en wordt er door gevoed en gevormd. Het is in het belang van het kind om met beide ouders een vorm van relatie te hebben.
- De relaties tussen ouders en kind, tussen de kinderen onderling en tussen de ouders onderling is van belang voor het welzijn; de fysieke, emotionele en mentale gezondheid van kinderen. Dit leidt tot volwassenen die gezonde relaties kunnen aangaan en gezond en evenwichtig burgerschap.
- Het kind kan zowel binnen de gezinsrelaties als in het scheidingsproces van zijn ouders, tussen de ouders in komen te staan of ingezogen raken bij (een van) de ouders. Het is van belang dat de weg voor het kind naar beide ouders steeds open is en dat hulpverleners daartoe bijdragen.

- De rol van de professional met het kind is ondergeschikt aan de gezins- en netwerkrelaties.

2. De relaties van kind en gezin worden benut

Uitgangspunten voor het handelen vanuit de visie:

- Elke professional werkzaam in het domein echtscheidingen werkt vanuit de visie dat het kind en gezin steeds in zijn of haar context wordt gezien: de context waarin zij leven en hoe de belangrijke relaties uit het netwerk geregeld zijn. Hierbij worden de natuurlijke steunbronnen uit het netwerk benut en (preventief) ingezet.
- Werken met de kracht van het steunsysteem van de gezinsleden die een scheidingsproces doormaken. Zij kunnen helpen om conflicten in een relatie of scheiding niet verder aan te jagen, maar te verzachten.
- Het steunsysteem/netwerk benutten in en buiten de hulp- en dienstverlening, bijvoorbeeld door het laagdrempelig laten participeren van familie of vrienden in voorlichtings- en steungroepen en door middel van de inzet van ervaringsdeskundigen bij deze voorlichting en steungroepen.

3. Relationele escalaties worden teruggedrongen met behulp van een de-escalerende visie en aanpak

Uitgangspunten voor het handelen vanuit de visie:

- De relatie van de ouders staat onder druk door verschillende lagen en relaties die in de partnerrelatie thuishoren: partners (intimiteit en seksualiteit), ouder en opvoeder zijn, schoonzoon/schoondochter zijn, omgaan met grootouderschap, financieel-economisch, maatschappelijke verwachtingen, veranderende netwerken, belaste geschiedenis, waaronder

hechtingsgeschiedenis. Het is dus begrijpelijk dat echtparen spanningen in hun relatie ervaren die kunnen leiden tot een echtscheiding. Dit is een normaliserend uitgangspunt.

- Uitgangspunt is voorkómen dat de druk bij het kind komt, zowel in de relatie als bij de scheiding.
- Relatieve escalaties kunnen indien tijdig herkend en besproken of behandeld, ernstiger gezinsleed (zoals een scheiding) voorkomen en tevens kunnen hiermee dus duurzame relaties bevorderd worden.
- Door een duidelijke de-escalerende visie en aanpak worden escalaties in scheidingen teruggedrongen. Vooral als dit in een gemeenschappelijke visie en aanpak van betrokken professionals onderling plaatsvindt.

4. Stepped-care wordt ingezet voor preventie en de-escalatie bij relatie- en scheidingsproblematiek

Uitgangspunten voor het handelen vanuit de visie:

- Stepped-care: vanuit een de-escalerende visie werken van preventief naar intensief. Op de lijn van preventief werken bij doorsnee problemen tot curatief werken bij ernstige escalatie. Aan het begin van de lijn gaat het om het leren omgaan met conflicten en bij het zich verder vastzetten van de patronen van strijd gaat het vooral om de-escalatie.
- Voortdurend kijken of het relatieprobleem of conflict genormaliseerd kan worden en dit doe je ook samen. Generalisten en specialisten werken samen (bijvoorbeeld in een loket, of in de wijk) waardoor vanaf het begin vanuit de de-escalerende visie gewerkt kan worden, omdat zich aan de voorkant allerlei gradaties van relatieproblematiek melden.
- Bij ernstiger conflicten en problemen is er sprake van ongezonde relaties en staat de-escaleren centraal en de aandacht voor het bevorderen van gezondere relaties, hetgeen vaak door of samen met

experts op dit gebied moet worden begeleid. Zo mogelijk zo snel mogelijk weer afschalen.

- Zowel bij het preventief werken als het de-escaleren gaat het om het voorkomen en bestrijden van kindermishandeling in de vorm van de blootstelling aan langdurige of heftige strijd van de ouders.

5. Een netwerk vormen waarin de de-escalerende visie inhoud krijgt

Uitgangspunten voor het handelen vanuit de visie:

- Het netwerk bestaat uit een brede interprofessionele samenwerking: de Zwolse FAZ-advocaten, Zwolse instellingen en zelfstandig werkenden in allerlei disciplines die zich bezighouden met relatiehulp en scheidingshulp of begeleiding/ondersteuning. Alsmede samenwerking met andere betrokken partijen die begeleiding, voorlichting of anderszins ondersteuning bieden.
- In samenwerking proberen te voorkomen dat het conflict ongemerkt wordt aangejaagd en elkaar daarop kunnen bevragen en aanspreken.
- Het benutten van elkaars expertise in de (interprofessionele) samenwerking om de ernstige conflicten te kunnen bijsturen.
- Een bewustzijn nastreven van de trekkracht van negatieve patronen waar de cliënt, netwerk en de professional in vast kunnen komen te zitten.
- Een bewustzijn nastreven over de gehanteerde taal en acties.
- Nastreven van onderlinge acceptatie ten aanzien van het feit dat het lastig kan zijn om te de-escaleren, ook al is de professional ervaren.
- Een “niet-zeker weten-houding” van professionals om met elkaar nog veel te kunnen leren, bijvoorbeeld over relatiepatronen en scheiden zonder schade door middel van casuïstiekbesprekingen.

Hoofdstuk 7 Vergelijking met andere initiatieven

Ook in andere plaatsen in het land wordt gewerkt aan het bevorderen van duurzame relaties en scheiden zonder schade. In de aanloop naar de rapportage “Scheiden.. en de kinderen dan?” van minister Rouvoet is duidelijk geworden dat professionals en instellingen op zoek zijn naar passende oplossingen om de schade die aanhoudende strijd bij scheiding voor kinderen teweeg kan brengen, te voorkomen.

De ambitie ten aanzien van scheiden zonder schade krijgt op de verschillende plaatsen in Nederland een eigen invulling. Zo heeft men bijvoorbeeld in Capelle aan de IJssel het project KIND centraal gelanceerd, waarbij men hoopt te bereiken dat mensen die gaan scheiden eerder hulp vragen om te voorkomen dat ze in een vechstand raken. Hierbij heeft men onder andere een focusgroep opgericht samen met ouders om van hen te horen wat helpt bij een scheiding, hetgeen richtlijnen voor hulpverleners en voor ouders heeft opgeleverd. Een ander initiatief is het opstellen van een vragenlijst naar aanleiding van de escalatieladder van Glasl, om te zien waar ouders zich bevinden en of zij in de positieve zin kunnen schuiven op de ladder. Verder heeft men ook een laagdrempelig scheidingssprekuren ingesteld, waarbij bewoners elke week terecht kunnen bij een maatschappelijk werker en een jeugd- en gezinscoach (VWS, 2018).

Internationaal worden ook oplossingen bedacht om de scheidingsproblematiek te verminderen. Zo is in Denemarken een initiatief genomen om koppels die willen scheiden eerst een verplichte cursus te laten doen van een half jaar. De bekende Belgische relatietherapeut Van Steenwegen (2019) geeft in een interview hierover bij de BRT een reactie: Hij ziet dat veel koppels te snel en te impulsief scheiden. Hij pleit voor een time-out waarin naast

reflectie op de relatie, ook tijd is om voorbereidingen te treffen voor het welzijn en de opvoeding van de kinderen.

Recentelijk (1 juli 2019) werd de uitvoeringsrapportage “Scheiden zonder schade” vanuit het Ministerie voor Rechtsbescherming gepubliceerd. Hierin wordt gememoreerd aan een scheidingsloket, een nieuwe procedure voor de rechter en de figuur van een gezinsvertegenwoordiger, hetgeen ontwikkeld en getest wordt in de regio's Den Haag en Oost-Brabant en waarvan de resultaten in 2020 beschikbaar komen. Ten aanzien van de problematiek van de “ouderverstoting” of ouderonthechting, is een expertteam opgericht dat ook in 2020 met adviezen zal komen. Een andere gedachte is het voorkomen van escalaties door het (meer) inzetten van ervaringsdeskundigen en bijzonder curatoren. De resultaten van het onderzoek naar de Overijsselse pilot om kinderen meer bij het ouderschapsplan te betrekken worden afgewacht. Het ministerie voor Rechtsbescherming zal zich de komende tijd richten op de uitvoering van de acties en de ontwikkeling van een scheidingsprocedure en scheidingsloketten (Dekker, 2019).

In Zwolle ligt de aandacht in vergelijking met de hierboven genoemde initiatieven in de eerste plaats op het samen een domeinoverstijgende visie te ontwikkelen. Deze gezamenlijk gedragen visie, die de-escalerend werkt, wordt vervolgens langs het huidige preventieve en curatieve aanbod gelegd. Aan de hand hiervan wordt gekeken welke bijsturing of aanscherping nodig is. Pragmatische oplossingen elders in het land waaronder een “relatiesdesk” dienen als inspiratiebron. Van belang blijft dat er een samenhangende aanpak komt vanuit de gedachte ‘zo licht als mogelijk zo zwaar als nodig’.

Hoofdstuk 8 Conclusie

8.1 Conclusie ten aanzien van de doelstelling en vraagstelling van het project

In het Zwols model ‘Gezonde relaties, beter voor Zwolle’ wordt middels een werkgroep en ontwikkelonderzoek een metavisie omschreven die door de brede groep betrokken professionals rondom scheiding in de alledaagse praktijk wordt gedragen en uitgewerkt.

In de literatuur wordt gewezen op het belang van een domeinoverstijgende visie die vanuit een biopsychosociaal model relationeel-systemisch werkzaam kan zijn voor verschillende beroepsgroepen die te maken hebben met relaties en scheiding.

In het proces van omschrijven van een metavisie zijn deskundigen geïnterviewd en hebben professionals die betrokken zijn bij relatie- en scheidingsproblematiek in twee ronden van bijeenkomsten (focusgroepen) hun reacties gegeven op de metavisie.

De nadruk van het Zwols model ligt op de gezamenlijke beweging naar de-escaleren bij de aanhoudende strijd die vaak kenmerkend is bij relatie- en scheidingsproblematiek. Deze beweging naar de-escaleren strekt zich niet alleen uit naar alle professionals die zich bezig houden met duurzame relaties en scheiding, maar ook naar alle betrokken relaties “die er toe doen” (alle netwerken rondom de partners en de kinderen). Met het samen bewegen naar de-escaleren kan voorkomen worden dat er rigiditeit in relaties en “bevroren relaties” ontstaan.

Het unieke van het Zwols model is dat het erkenning geeft aan de complexiteit van relaties en conflictscheidingen voor alle betrokkenen en dat er niet (alleen) op het niveau van causaliteit en praktische oplossingen wordt gezocht, maar primair op het niveau van relaties en overtuigingen (mindset). De krachten worden gebundeld met een systemische visie: De

samenleving, daarbinnen de families, daarbinnen het gezin en binnen het gezin de plek en verantwoordelijkheden van ouders en de plek van kinderen met hun eigen verantwoordelijkheden in de onderlinge wisselwerking om te de-escaleren.

In praktisch opzicht betekent het Zwols model het volgende: eerst proberen er samen uit te komen, maar voor de mensen bij wie dat echt niet lukt een gescheiden aanpak. De aanpak is gericht op het eigen aandeel in de strijd: het leren met het netwerk hoe je als gescheiden ouder (en kind) zelf kunt de-escaleren waardoor je minder kwetsbaar en reactief wordt op wat de ander je aandoet. Zo kun je zicht krijgen op waar jij het (onbedoeld) toch aanjaagt. Je leert hoe je zicht en grip krijgt op dat deel waar je zelf wél in kunt sturen, hoe je uit het (voorspelbare) patroon van reageren kunt stappen. Het vraagt veel van de gescheiden ouder, het kind en de hulpverlening om niet ingezogen te raken in het conflict, maar er proberen uit te stappen. Deze beweging kunnen maken vraagt om scholing van de hulpverlener. Professionals hebben daarnaast elkaar nodig in een domeinoverstijgende samenwerking, om niet in een causale visie verstrikt te raken. Met het onderling aanspreken op de gedeelde relationeel-systemische visie kunnen professionals samen de beweging uit het conflict halen.

Deze beweging uit het conflict vraagt om reflectietijd ten aanzien van de complexiteit van relaties en scheidingen in leergemeenschappen. Met een heldere metavisie en daaraan gekoppelde vaardigheden, attitude en kennis die nodig zijn voor de nodige “betrekkingsdeskundigheid” van professionals is het beter mogelijk om in gezamenlijkheid met de betrokken kinderen/ouders/partners te bewegen naar gezonde relaties.

8.2 Evaluatie van het onderzoek

Het Zwolse model van visieomschrijving door middel van ontwikkelonderzoek kan herhaald worden in andere plaatsen, om duurzame relaties en scheiden zonder schade te bevorderen. In verschillende presentaties over de visie aan onder andere vFAS-advocaten, bleek dat er ook aandacht vanuit andere plaatsen in het land was over het gezamenlijk aanjagen van een de-escalerende visie.

8.3 Aanbevelingen

De Zwolse visie kan verder uitgewerkt worden in op te zetten leergemeenschappen. Onder de professionals is aangegeven dat er behoefte is aan leergemeenschappen waarin men met elkaar complexe situaties kan bespreken en uitwerken en van elkaar kan leren in het samen de-escaleren en bevorderen van gezonde relaties.

Bronnen

- Ahrons, C.R. (2007). Family ties after divorce: Long term implications for children. *Family Process*, 4, 53-65.
- Aptroot, E., Franssen, Z., Mulderij, K.J. en Spaander, M.G. (2016). *Relationele lenigheid. Jeugdzorg 3.0 vakmanschap*. Amsterdam: SWP
- Aptroot, E. & Emmelkamp-Keizer, M. (2008). *Seksualiteit*. In: Handboek Systeemtherapie. Utrecht: De Tijdstroom.
- Baart, A. (2015) Finaliseren als sleutelbegrip in de jeugdzorg. In: R. Clarijs (red.) Om de jeugd. Perspectief voor beleid en praktijk. Amsterdam: SWP
- Bandura, A. (2008). *Reconstruction of free will from the agentic perspective of social cognitive theory*. In: Baer, J. , Kayfmann, J.C., en Baumeister, R.F. Are We Free. Psychology and Free Will. Oxford: Oxford University Press.
- Bateman, A. en Fonagy, P. (2006). *Mentalization-based treatment for borderline personality disorder- a practical guide*. New York: Oxford University Press. Inc.
- Bos-de Groot, E. (2016). *De ambachtelijkheid van de jeugdzorgwerker*. Niet gepubliceerd.
- Cottyn, L. (2016) *Gevangen in hoog conflict na scheiding. De worsteling voor een constructieve houding in een destructief veld*. In: Systeemtheoretisch Bulletin 16/3. Breuken en betrokkenheid in gezinnen. Antwerpen: Interactieacademie.
- Cottyn, L. (2014). Opnieuw samengestelde gezinnen. In: Handboek Systeemtherapie. Utrecht: De Tijdstroom.
- Dekker, S. (2019). *Brief van de minister voor Rechtsbescherming, mede namens Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport over de uitvoeringsrapportage van het Programma Scheiden zonder Schade (SzS)*. Den Haag. Geraadpleegd op: 5 juli 2019. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/07/01/tk-voortgangsrapportage-scheiden-zonder-schade>
- De Vries, B.A. (2019). *Terugdringen van psychisch lijden van ouders en kinderen bij scheiding. Een brug tussen psychologie en recht*. Analyse en aanbevelingen voor Integratieve scheidingsbegeleiding. Den Haag: SDU Uitgevers bv.
- Frechtling, J. & Sharp, L. (1997). User-Friendly Handbook for Mixed Method Evaluations. Directorate for Education and Human Resources. Division of Research, Evaluation and Communication. National Science Foundation. Gedownload door A.J. Baart op 4 juni 2004.
- Guba & Lincoln (1985) in: Patton, M. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Module 5 Naturalistic Inquiry. SAGE Publications, pg 48-50
- Hetherington, E.M. & Kelly, J. (2002) *For better and for worse: Divorce reconsidered*. New York: W.W. Norton & Company.
- Kummar, R. (2014). *Research Methodology*. London: SAGE.

Kluwer, E. (2017). *Autonomie in verbondenheid: het hoe en waarom van duurzame relaties*. Inaugurele rede. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar

Kunneman, H.(2012). *Introduction: Craftmanschip and Normative Professionalization*. In: Amor complexitatis. Bouwstenen voor een kritisch humanisme. Deel 2. Amsterdam: SWP.

Duurzame relaties en welzijn aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit op vrijdag 6 oktober 2017.

Met elkaar, uit elkaar.(2016) *Naar een samenhangende aanpak bij complexe scheidingen in de regio IJsselland*. Nieuwsbrief juni 2016. www.met-elkaar-uit-elkaar.nl

Migerode, L. (2014). *Partnerscheiding*. In: Handboek voor systeemtherapie. Utrecht: De Tijdstroom.

NJI (2015). *Richtlijn Scheiding en problemen bij jeugdigen voor jeugdhulp en jeugdbescherming* (2015). <http://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/>. Geraadpleegd op: 28 augustus 2018

Online magazine: als ik later groot ben. *Negatieve gevolgen van scheiden voorkomen in Tilburg*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/11/05/online-magazine-als-ik-later-groot-ben>

Rouvoet, A. (2018). Et al. *Rapport Scheiden.. en de kinderen dan*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/02/22/rapport-scheiden...en-de-kinderen-dan>. Geraadpleegd op: 28 augustus 2018.

Rodenburg, T. en Maarel, van der L. (2016). *Vechten voor je scheiding. Een aanpak voor postrelationele rouw*. Utrecht: Stili Novi.

Schmid, W. (2011). *De herontdekking van de liefde. De kunst van het leven met anderen*. Amsterdam: Ambo.

Schrieken, A. (2018) *Samen de-escaleren bij conflictueuze scheidingen*. Lezing voor de Zwolse vFAS-advocaten op 23 maart 2018 en op de landelijke congresdag voor vFAS-advocaten op 4 en 5 april 2019.

Van den Berg, T. (2018). *Praten met kinderen en jongeren over scheiding*. Een praktijkboek voor professionals. Houten: Bohn, Stafleu van Loghum.

Van Lawick, J. & Visser, M. (2014). *Kinderen uit de Knel. Een interventie voor gezinnen verwickeld in een vechtscheiding*. Amsterdam: SWP.

Van Steenwegen, A. (2019). Interview met BRT over een Deens initiatief om koppels die willen scheiden eerst een verplichte cursus te laten doen van een half jaar. www.vre.brt. Geraadpleegd op: 20 augustus 2019

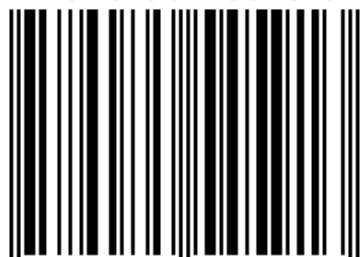
Wallerstein, J. & Blakeslee, S. (1989). *Nieuwe kansen. Mannen, vrouwen en kinderen 10 jaar na de echtscheiding*. Utrecht: Het Spectrum.

IJzerman, G. (2017). *Pitch ten behoeve van het Zwols Model*

Op basis van de oriëntatie van een Werkgroep en voorgaande activiteiten in Zwolle op het gebied complexe scheidingen, is door de gemeente Zwolle een ambitie geformuleerd om netwerken bij elkaar te brengen en gezamenlijk te komen tot een Zwolse visie op het versterken van duurzame relaties en tegengaan van schade bij scheiding. De Zwolse visie kan als basis dienen voor de inrichting van het veld en kan geladen worden met deskundigheid in o.a. leergemeenschappen, waarbij ervaringsdeskundigheid een plek krijgt.

In dit onderzoek wordt inzicht gegeven in de ontwikkeling en formulering van een metavisie, waarbij deskundigen geïnterviewd zijn en betrokkenen professionals hun reacties hebben gegeven op de daarop gebaseerde metavisie. Ook wordt een korte theoretische verkenning en vergelijking met andere initiatieven gegeven, alsmede een conclusie ten aanzien van het belang van een metavisie als kompas in complexe relatie- en scheidingsproblematiek.

ISBN 978-90-75545-91-3

9 789075 545913 >

